

DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS NAUDININKO REIKŠMĖS IR FUNKCIJOS

V. GRABAUSKAS

0. Įžanga. Darbo tikslas – struktūriniu metodu patyrinti dabartinės lietuvių kalbos naudininko reikšmes bei funkcijas, patikslinti linksnių klasifikaciją. Šiame darbe pasitenkinta sinchroniniu tyrimo aspektu.

0.1. Struktūrinėje lingvistikoje naudininkas laikomas konkrečiuoju linksniu¹. Tačiau naudininkas yra tipinė linksnio forma, užimanti pereinamąją padėtį tarp gramatinių ir konkrečiųjų linksnių, o tuo pačiu (sakinyje) ir tarp papildinio bei aplinkybės². Iš visų konkrečiųjų linksnių naudininkas labiausiai paklūsta valdymui. Todėl griežtai atriboti semantinį naudininką nuo sintaksinio yra gana keblu. Šiame darbe remiamasi A. Heinzu, kuris siūlo atskirai analizuoti naudininką su tranzityviniais ir atskirai su intranzityviniais veiksmažodžiais (arba su vardažodžiais), valdančiais šį linksnį³. Pirmieji daugiau pavaldumo principu (pusiau laisvai) jungiasi su naudininku, kurio konkreti reikšmė tam tikru laipsniu išlieka (*išvyko visam laikui; pavogė Jonui arklį; jis gyveno kūrybai*), antrieji, valdydami linksnį, stipriai niveliuoja jo konkrečią reikšmę (*tarnauti tėvynei; pikta raganai; gabus muzikai*). Priklausomai nuo valdymo stiprumo naudininkas gali atlikti aplinkybės, aplinkybės-papildinio, arba aplinkybinio papildinio (kai semantinė ir sintaksinė funkcijos yra lygiavertės)⁴, ir papildinio funkcijas. Šiame darbe išskiriami laisvo, silpno (šalutinio) ir stipraus valdymo linksniai.

0.2. Tradicinėje lingvistikoje, tyrinėjant linksnių reikšmes ir funkcijas, daugiausia buvo taikomas aprašomasis semantinis kriterijus, paremtas tyrinėtojo intuicija. Tačiau intuicija negali būti svarbiausiu ir pagrįstu įrodymu, formuluojant teiginius, nes tyrinėtojas juo stengiasi skaitytojams sužadinti tokią pačią intuiciją, o tokiu atveju vienareikšmis informacijos perdavimas yra neįmanomas, nes negali būti

¹ Linksniui skirstomi į konkrečiuosius ir gramatinius funkciniu požiūriu, t.y. kuri funkcija – semantinė ar sintaksinė – bus vyraujanti. Konkrečiųjų linksnių (ablatyvinio kilmininko, naudininko, įnagininko ir vietininko) semantinė funkcija yra pirminė, o sintaksinė – antrinė. Žr. A. Heinz, *System przypadkowy języka polskiego*, Kraków, 1965, p. 38–39.

² Ten pat, p. 103.

³ Ten pat, p. 104–105.

⁴ Kai kuriais atvejais naudininkas gali atlikti mišrią pažyminio-papildinio funkciją. Pvz., *meilė motinai (kokia? kam?) mus lydės visą gyvenimą*.

dviejų žmonių, turinčių vienodą intuityvinę nuovoką⁵. Semantiniu metodu pagrįsti teiginiai negali būti patikrinami ir eksperimentiškai. Todėl mūsų pirmosios intuityvinės žinios apie objektą turi būti formalizuojamos. „Tik formali teorija leidžia atlikti eksperimentinį patikrinimą ir vienareikšmį mūsų žinių perdavimą kitiems asmenims“⁶. Be to, semantinis kriterijus netinkamas ir kitu atžvilgiu: linksnių klasifikacija pagal jų semantinius požymius gali būti begalinė, nes reikšmių smulkinimui praktiškai nėra ribų⁷. Ir pagaliau tradicinėje gramatikoje neišskiriami semantiniai ir sintaksiniai linksnių tipai, o tai turėjo įtakos linksnių klasifikacijai.

0.3. Nustatant linksnių reikšmes bei funkcijas, daugiausia naudotasi transformacijos metodu, kuris padeda išryškinti dviejų struktūrų (aktyvumas – pasyvumas, klausimas – atsakymas ir kt.) santykį⁸. Transformacijos metodas remiasi ta sąlyga, kad kalbos akte vieną ir tą pačią reikšmę galima perduoti skirtingom išraiškos formom. Pvz., *Jonas atstovauja institutui* → *institutas atstovaujamas Jono* → *Jonas – instituto atstovas*; *raganai pikta* → *ragana pyksta* → *raganą pagavo pyktis* ir t.t. Kitaip sakant, bet kokie lingvistiniai reiškiniai panašūs tada, kai jie panašūs funkciniu atžvilgiu. Tik tokiu atveju du sakiniai (arba frazės) turės transformacijos santykį. Pagrindinė transformacijos rūšis, leidžianti atskirti semantinį linksnį nuo sintaksinio, – aktyvinės sakinio formos pakeitimas pasyvine. Šiuo atveju išlaikomos abi ideališios transformacijos sąlygos: a) nekeičiamos leksinės morfemos; b) išsaugojamas vadinamasis sintaksinių ryšių medis⁹. Pvz.,

$$\begin{array}{ccccccc}
 1 & \frown & 2 & \frown & 3 & & 3 & \frown & 2 & \frown & 1 \\
 \textit{Jonas atstovauja institutui} & \leftrightarrow & \textit{institutas atstovaujamas Jono}
 \end{array}$$

Sintaksinio ryšių medžio viršūnę sudaro predikatyvinis centras (2), kuris išlieka abiejose transformose; jo šakos (mūsų atveju – veiksnys – papildinys) gali keistis vietomis ($1 \widehat{2} 3$; $3 \widehat{2} 1$).

Darbe plačiai vartojama ir situacinė transformacija, t.y. tokia transformacija, kai neišlaikoma kuri nors ideališios transformacijos sąlyga (kai pakeičiamos leksinės morfemos arba pažeidžiamas sintaksinių ryšių medis). Šiuo atveju pakeitimai turi būti artimi transformuojamųjų sakinių veiksmo ar būsenos situacijai, t.y. transformos privalo turėti tą patį semantinį ryšį.

T: *neturiu dantų riešutams kirsti* → *dantimis kirmsčiau, riešutus; išvažiavo savaitei* → *nebus savaite*.

⁵ Žr. Ю. Д. Апресян, Иден и методы современной структурной лингвистики, М., 1966, p. 15–18.

⁶ Ten pat, p. 15–16.

⁷ Žr. А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1935, p. 144, 261.

⁸ Žr. З. С. Харрис, Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре, „Новое в лингвистике“, II (1962), p. 529.

⁹ Žr. Ю. Д. Апресян, Иден и методы..., p. 153–158.

0.31. Be transformacijos, darbe taikomi ir kiti pagrindiniai struktūriniai tyrimo metodai (kai kurie iš jų žinomi ir tradicinei gramatikai): elementų priešpastatymo (*pavogė Jonui arklį: pavogė Jono arklį*); elemento pridėjimo (*atnešė rykštę vaikui + mušti*); elemento išmetimo (*turėsime šieno gyvuliams [ ]*); elemento substitucijos kitu elementu (*ieško vietos nakvynei || ieško vietos nakvoti*).

0.4. Visi transformuojamieji sakiniai yra redukuoti – pašalinti nereikalingi jų elementai, neturintys reikšmės tiriamajam linksniui. Pvz., *kartą tiems vaikams pakepė skanią bandelę || vaikams pakepė bandelę*. Neredukuotieji sakiniai pateikiami tik faktui iliustruoti.

1. **Laiko naudininkas.** Šis linksnis dabartinėje lietuvių kalboje palyginti retas. Laiko naudininkas funkciniu atžvilgiu yra trejopas.

1.1. Labiausiai paplitę laiko naudininkai paprastai eina su įvykio veiksmo veiksmažodžiais ir žymi, kiek laiko trunka veiksmas arba būseną. Kad šis linksnis nusako laiko kiekybę, rodo jo situacinė transformacija į laiko trukmės galininką. Šiuo atveju veiksmažodis (arba jo forma, pvz., priešdėlinė) keičiamas, tačiau išlieka tas pats sintaksinių ryšių medis (*jis nutilo amžiams → jis tylės amžius*) arba frazių semantinis ryšys (pvz., nebuvimo požymis: *dingo valandai → nebus valandą*). Norint sužinoti laiko trukmę, šnekamojoje kalboje dažnai klausiama: „Ar ilgam?“

T: *išvažiavo ilgam laikui (= kaip ilgai ?) → nebus ilgą laiką (= kaip ilgai ?);
supyko visam gyvenimui → pyks visą gyvenimą;
nutilo amžiams → tylės amžius (amžiniai);
nuteisė metams → kalės metus.*

Laiko naudininkas, žymintis neapibrėžtą laiko matavimo vienetą, visada turi neatskiriamą pažymimąjį komponentą, kurį sudaro pasakomasis ir apibendrinamasis įvardžiai (*šiam kartui, visam laikui*) arba kokybinis būdvardis (*ilgam laikui, trumpai valandėlei*). Pašalinus pažyminį, naudininko vartoseną pasidaro negalima arba pakinta jo loginė prasmė. Plg. *išvažiavo ( ) laikui; atidėjo ( ) dienai* (vadinasi, perkėlė iš ryto į dieną). Pažymimasis komponentas nusako kiekybę.

1.2. Kai kurie laiko naudininkai betarpiškai neparodo veiksmo ar būsenos laiko.

T: *nupirko bilietą 19 valandai (≠ kada?) → bilietas galioja 19 valandą (= kada?)*;

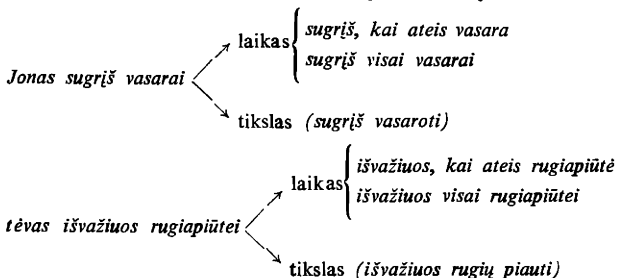
*pakvietė svečių šeštadieniui → svečiai atvyks šeštadienį;
gavo kelialapį rugpiūčiui → kelialapis galioja rugpiūtį (o ne liepą ir t.t.).*

Kiekvieną iš šių sakinių galima suskaldyti į dvi atkarpas, turinčias atskirus predikatyvinius centrus:

a) <i>nupirko bilietą;</i>	b) <i>bilietas galioja 19 valandą;</i>
a) <i>pakvietė svečių;</i>	b) <i>svečiai atvyks šeštadienį;</i>
a) <i>gavo kelialapį;</i>	b) <i>kelialapis galioja rugpiūtį.</i>

Vadinas, šie laiko naudininkai žymi nepasakyto predikato aplinkybę (= kada?). Žinomo predikato laiką rodytų kita aplinkybė. Pvz., *vakar* (= kada?) *jis pakvietė svečių šeštadieniui*.

1.3. Retkarčiais randama naudininkų, sudarančių laiko ir tikslo sintezę:

Iš šių požymių vienas, be abejo, bus vyraujantis, bet tik kalbos akte. Kas iškils į pirmąją vietą – laiko ar tikslo aplinkybė – priklauso nuo situacijos, būtent ką kalbantysis turės galvoje (pvz., tėvas išvažiuos, kai ateis rugiapiūtė, bet nedalyvaus veiksmo). Ypač požymis išryškės, kai pašnekovas pateiks klausimus: *kada, ar, ilgam* (jei turės galvoje laiką), *ko, kuriam tikslui* (jei pašnekovui rūpės veiksmo tikslas). Kalbos turinio plane griežtai išskirti šiuos požymius neįmanoma dėl informacijos neapibrėžtumo.

1.4. Turėdamas laiko reikšmę, naudininkas (išskyrus linksnį – dviejų požymių hibridą) sakinyje atlieka laiko aplinkybės funkciją. Dažniausiai gryną laiko aplinkybę rodantiems linksniams (t.y. laiko kiekį nusakantiems) galima pridėti žodį *laikas*: *dingo valandai laiko, išvažiavo savaitei laiko, nuteisė metams laiko* ir t.t. Naudininkai, turį dvi ekvivalenčias reikšmes, sakinyje gali atlikti mišrią laiko-tikslo aplinkybės funkciją.

2. **Tikslo naudininkas.** Šis linksnis yra dvejopas: a) nusako tiesioginį veiksmo tikslą ir turi gryną tikslo reikšmę; b) rodo netiesioginį objektą ir žymi tiesioginio objekto tikslą (= kuriam tikslui vartojamas objektas?).

2.1. Tiesioginio tikslo naudininkai eina su intranzityviais veiksmožodžiais ir dažniausiai randami grožinėje literatūroje. Šio tipo naudininkus galima transformuoti į šalutinius tikslo aplinkybės sakinius.

T: *mes augame žygiams* → *mes augame, kad žygiuotume (kad atliktume žygius);*

jie gimė kovai ir laisvei → *jie gimė, kad kovotų ir laisvi būtų;*

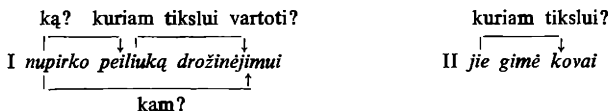
jie žuvo visuomenės labui → *jie žuvo, kad visuomenė gyvuotų;*

poetas gyvena kūrybai → *poetas gyvena, kad kurtų;*

sparnai išaugo skrydžiui → *sparnai išaugo, kad skristų.*

Tiesioginio tikslo naudininkas sakinyje atlieka tikslo aplinkybės funkciją.

2.2. Susidaro kitokia situacija, kai naudininkas žymi netiesioginį objektą ir tiesioginio objekto tikslą. Plg.:

Pirmajame sakinyje netiesioginis veiksmo objektas (*drožinėjimui*) sutampa su tiesioginio objekto paskirtimi (*drožinėjimui*) ir įgyja antrąjį – tikslo – požymį. Antrajame – nusakomas tiesioginis veiksmo tikslas arba nurodoma jo sąlyga (*su kokia sąlyga gimė? – kad kovotų*). Netiesioginio tikslo naudininkai transformuojami į šalutinius tikslo aplinkybės sakinius¹⁰.

T: *parnešė pieno vakarienei* → *parnešė pieno, kad vakarieniautų;*
pasikepė pyrago dovanoms → *pasikepė pyrago, kad dovanotų;*
prisikasė šaknelių valgiui → *prisikasė šaknelių, kad valgytų;*
stigo laiko agitacijai → *stigo laiko, kad agituotų;*
nupirko peiliuką drožinėjimui → *nupirko peiliuką, kad drožinėti;*
kėlė žmones darbui → *kėlė žmones, kad dirbtų;*
ieško vietos nakvynei → *ieško vietos, kad nakvotų.*

2.21. Be to, netiesioginio tikslo naudininkai, dažniausiai rodantys tam tikrą veiksma, sudaro opoziciją su bendratimi. Šiuo atveju išnyksta netiesioginio papildinio atspalvis:

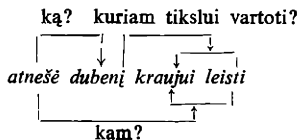
parnešė pieno vakarienei: vakarieniauti;
pasikepė pyragą dovanoms: dovanoti;
prisikasė šaknelių valgiui¹¹: valgyti;
stigo laiko agitacijai: agituoti.

2.22. Dažnai kitų daiktavardžių, o ypač abstrakčiųjų, naudininkai tam tikroje pozicijoje (t.y. eidami su kai kuriais veiksmazodžiais) įgyja tikslo atspalvį. Pvz.: *taupo pinigus senatvei; atnešė dubenį kraujui; renka pinigus muzikantams...* Semantiniu požiūriu šie naudininkai nusako tikslą (kuriam tikslui atnešė, taupo, renka?). Struktūriniu požiūriu šie naudininkai yra ne kas kita, kaip netiesioginiai objektai, nes 1) jų negalima transformuoti į tikslo aplinkybės šalutinius sakinius. Plg. *atnešė ru-*

¹⁰ Stilistiniu požiūriu šie sakiniai gali būti ir ydingi, tačiau formaliai jie egzistuoja mūsų kalboje. Kita vertus, transformacija rodo, ar iš tikrųjų naudininkai turi tikslo reikšmę.

¹¹ Kai kurie netiesioginio tikslo naudininkai nusako ne veiksmą, o tam tikrą daiktą arba reiškinį, kurio paskirtis aiški ir apribota. Plg.: *parvežė grūdų sėklai: sėti; prisikasė šaknelių valgiui: valgyti.* Be to, juos galima pakeisti žodžiais, kurie turi labai artimą semantinę reikšmę, bet skirtingas leksemas. Pvz., *prisikasė šaknelių valgiui || prisikasė šaknelių maistui.*

ginukės šermenims → parnešė, kad šermenautų; 2) jų negalima pakeisti bendratimi, turinčią tapatingą arba semantiškai artimą leksemą, plg.: *atnešė ruginukės šermenims* || *gerti; renka pinigų muzikantams* || *samdyti*. Prišliejus prie naudininko bendratį, išryškėja sudėtinė tikslo (objekto tikslo) aplinkybė:

Dabar šią konstrukciją jau galima transformuoti į šalutinį tikslo aplinkybės sakinį:

T: *atnešė dubenį kraujui leisti* → *atnešė dubenį, kad leistų kraują; renka pinigų muzikantams samdyti* → *renka pinigų, kad samdytų muzikantus*.

Bendratį galėtume prišlieti ir prie netiesioginio tikslo naudininkų. Tačiau šiuo atveju turėsime tautologinį pasakymą: *parnešė pieno vakarienei vakarieniauti; kėlė žmones darbui dirbti; ieško vietos nakvynei nakvoti...*

Vadinas, jei naudininkas rodo tiesioginio objekto dalyvavimą veiksmė, jį galima transformuoti į šalutinį tikslo aplinkybės sakinį arba pakeisti bendratimi; jei naudininkas nerodo tiesioginio objekto dalyvavimo veiksmė, prie jo prišliejama bendratis (konstrukcija žymės objekto tikslą).

2.23. Netiesioginio tikslo naudininkas sakinyje atlieka mišrią tikslo aplinkybės – netiesioginio papildinio (t.y. aplinkybinio papildinio) funkciją.

3. Posesyvnis (nuosavybės) naudininkas. Jis žymi kūno dalies, daikto ar gyvos būtybės priklausymą savininkui ir sudaro alternaciją¹⁸ su posesyvinio kilmininku.

T: *nuėmė autobusui ratus* → *nuėmė autobuso ratus;*
sugydė vištytei akytes → *sugydė vištytės akytes;*
pakeitė namui duris → *pakeitė namo duris;*
dega Martynui padai → *dega Martyno padai.*

Posesyvnis kilmininkas gali pakeisti naudininką, tačiau negali neutralizuoti dvejopos pastarojo reikšmės. Sakinyje kilmininkas atlieka nederinamojo pažyminio, naudininkas — mišrią nederinamojo pažyminio ir netiesioginio papildinio funkciją.

3.1. Posesyvinio naudininko reikšmė išryškėja tik pozicijoje, t.y. kai jis eina su veiksmažodžiais, reiškiančiais naudos suteikimą (*sugydyti, gimti, atiduoti...*) arba žalos padarymą (*nupiauti, išmušti, susprogti...*)¹⁹. Kai naudininkas žymi kūno dalį, tai nuosavybės požymis yra aiškus. Kitais atvejais jis gali išnykti, plg.:

atvežė Jonui ratus || *atvežė Jono ratus.*

¹⁸ T.y. opoziciją, kurioje dar išlieka reikšmių skirtumai.

¹⁹ J. Jablonskis naudininkus, einančius su šiais veiksmažodžiais, vadina naudos ir nenaudos naudininkais. (Žr. Rygiškių Jono Linksniai ir prielinksniai, K., 1928, p. 47.)

Kartais kūno dalies priklausymas savininkui gali būti nusakomas ir per priešlinksnį.

T: užmauna arkliai ant kaklo → užmauna ant arklio kaklo;
ištraukė mergelei iš rankos → ištraukė iš mergelės rankos.

Šiuo atveju savininko kūno dalis sakinyje atlieka ne tiesioginio papildinio, bet vietos aplinkybės funkciją (*iš rankos, ant kaklo*). Keičiant naudininką kilmininku, automatiškai keičiasi ir prielinksnio pozicija, nes kilmininkas atlieka nederinamojo pažyminio funkciją ir betarpiškai šliejasi prie pažymimojo žodžio.

3.2. Posesyvinis naudininkas užima tarpinę padėtį tarp semantinio ir sintaksinio linksnių. Iš vienos pusės, jis turi atributyvinį atspalvį (nusako nuosavybę), iš kitos – netiesioginio objekto požymį, kuris yra netgi stipresnis. Tačiau, iškeliant vien tik netiesioginio objekto reikšmę ir išleidžiant iš akių posesyvinį požymį, galima gauti iškreiptą informaciją, plg.:

padėjo vilkui kojas raišioti || *padėjo Jonui kojas raišioti*.

Pirmuoju atveju suvoksime, kad kojų savininkas – vilkas, tačiau antruoju negalėsime pasakyti, ar subjektas padėjo Jonui, ar padėjo kažkam kitam Jono kojas raišioti. Čia turėsime dviprasmybę. Posesyvinio požymio stiprumą rodo ir tas faktas, kad dabartinėje lietuvių kalboje posesyvinį naudininką vis labiau išstumia (deja, visai be reikalo) posesyvinis kilmininkas, turįs tik vieną reikšmę.

4. Netiesioginio objekto naudininkas. Šis linksnis užima tarpinę padėtį tarp tiesioginio papildinio ir aplinkybės. Vadinasi, iš dalies jis reiškia sintaksinius santykius, šalutiniu būdu papildydamas veiksmą, o būdamas silpno valdymo, dar turi ir kai kurių, nors ir gerokai niveliuotų, semantinių reikšmių (tikslas, nuosavybės, laiko ir t.t.)¹⁴. Tačiau jo sintaksinė funkcija yra pagrindinė, svarbiausia. Netiesioginis objektas paprastai rodo tiesioginio objekto gavėją-vartotoją (kai kuriais atvejais nusako, kam adresuojamas veiksmas).

T: *pakėpė bandelę vaikams* → *vaikai gavo bandelę*;
padarė įspūdį klausytojams → *klausytojai patyrė įspūdį*;
pristigom šieno gyvuliams → *gyvuliai negaus šieno*;
sudavė smūgį priešui → *priešas gavo smūgį*;
arklys spyrė Jurgiui ↔ *Jurgis spirtas arklio*;
šuo krimstelėjo vaikui ↔ *vaikas krimstelėtas šuns*;
kariai smogė priešui ↔ *priešas smogtas karių*.

Situacinės transformacijos atveju tarp abiejų transformų išlieka semantinis ryšys, tik netiesioginis objektas virsta subjektu.

Pasyvinė transformacija rodo, kad naudininkas, tiesioginiu būdu papildydamas veiksmą, turėtų būti stipriai valdomas veiksmožodžio. Tačiau veiksmožodis reika-

¹⁴ Žr. A. Heinz, *System pryzpadowy...*, p. 104.

lauja galininko, kaip pagrindinio linksnio. Galimas dalykas, kad kai kurie veiksmažodžiai, pvz.: *spirti, krimstelėti, smogti...*, ekvivalentiškai valdo abu linksnius.

4.1. Netiesioginio objekto reikšmę turi ir tie naudininkai, prie kurių prilieta bendratis. Šią konstrukciją galima transformuoti į šalutinį tikslo aplinkybės sakinį. Antroje transformoje naudininkas virsta šalutinio sakinio tiesioginiu papildiniu.

T: *davė skepetėlę ašarėlėms nusišluostyti* → *davė skepetėlę, kad ašarėles nusišluostytų;*

neturiu dantų riešutams krimsti → *neturiu dantų, kad krimščiau riešutus;*

nešasi maišą uždarbiui atsiimti → *nešasi maišą, kad uždarbį atsiimtų.*

reikia arklio žemei arti → *reikia arklio, kad žemę artų.*

Šios konstrukcijos dažniausiai eina po žodžių, reiškiančių priemonę veiksmui atlikti (sintaksiniu aspektu – reiškiančių priemonę tikslui pasiekti). Bendratis rodo priemonės paskirtį (*nusišluostyti, krimsti, atsiimti, arti*), o naudininkas – netiesioginį sakinio objektą, kurį paveiks ši priemonė. Junginys *naudininkas + bendratis* (tikslo objektas) sakinyje atlieka sudėtinės tikslo aplinkybės funkciją. Kai minėta konstrukcija atsiduria daiktavardžio sferoje, ji įgyja nederinamojo pažyminio atspalvį. Plg.:

gera diena bitėms kopinėti (kokia? kuriam tikslui?) || *atnešė rėtį bitėms kopinėti* (kuriam tikslui?).

Be to, šias konstrukcijas galima transformuoti į nederinamuosius pažyminius.

T: *diena bitėms kopinėti* → *bičių kopinėjimo diena;*

oras šienui piauti → *šieno [ ] oras;*

žemė kviečiams sėti → *kviečių [ ] žemė.*

Šiuo atveju konstrukcija *naudininkas + bendratis* atliktų aplinkybinio pažyminio funkciją.

4.2. Netiesioginiam objektui priskirtinas ir daiktavardžių valdomas, teisingiau, prie daiktavardžių sporadiškai vartojamas, naudininkas.

T: *bėda tėvui*¹⁵ → *bėda slegia tėvą;*

kerštas priešui → *kerštas laukia priešą;*

kliudymas darbui ↔ *darbas kliudomas;*

patarimas draugui ↔ *draugas patiriamas.*

---

¹⁵ Šiuos naudininkus reikia skirti nuo veiksmažodžio valdomų, plg.: *meilė tėvynei mus lydės visą gyvenimą* || *mūsų lūpos kartoja lyg priesaiką – meilė tėvynei! taika tėvynei!*; *mane nudžiugino tokia liaudies pagarba drąsuoliui* || kiekvienas iš mūsų šaukė: „Pagarba drąsuoliui!“ Veiksmažodžių valdomi naudininkai neturi pažyminio atspalvio: šiuose sakiniuose jie šalutiniu būdu valdomi praleistos predikatyvinės jungties (*meilė tebūnie tėvynei!*).

Naudininkas, sporadiškai vartojamas su daiktavardžiais, atlieka netiesioginio papildinio funkciją, bet, būdamas daiktavardžio sferoje, automatiškai įgyja ir pažyminio atspalvį.

4.3. Netiesioginio objekto naudininkas dabartinėje lietuvių kalboje yra labiausiai paplitęs už visus kitus naudininko tipus. Sakinyje jis remia pagrindinį – tiesioginį – valdymą ir atlieka netiesioginio papildinio funkciją.

5. Tiesioginio objekto naudininkas. Jis yra valdomas veiksmažodžių ir būdvardžių ir reiškia sintaksinius santykius, nes savo reikšme valdančiajam žodžiui yra būtinas. Sakinyje atlieka tiesioginio papildinio funkciją.

- T: I. *Jonas atstovauja institutui ↔ institutas atstovaujamas Jono;*
sūnus dėkoja tėvui ↔ tėvas dėkojamas sūnaus;
liga kenkia sveikatai ↔ sveikata kenkiama ligos;
faktai prieštarauja teiginiui ↔ teiginys prieštaraujamas faktų.
- II. *Jautrus išpūdziams → jaučia išpūdzius (reaguoja į išpūdzius);*
kenksmingas sveikatai → žaloja sveikatą;
gabus matematikai → suvokia matematiką (sekasi matematika);
tolerantiškas nuomonėms → gerbia kitų nuomones.

Tiesioginis objektas retškia betarpišką veiksmo adresatą:

kam?

┌───┐
└───┘
sūnus dėkoja tėvui

Valdomas būdvardžio, naudininkas praplečia jo reikšmę, t.y. detaliau konstatuoja objekto požymį: *kenksmingas (kam?) sveikatai; gabus (kam?) matematikai...*

6. Subjekto naudininkas. Šis linksnis rodo sakinio subjektą ir yra valdomas abstrakčiųjų daiktavardžių, bevardės giminės būdvardžių ir dalyvių (einančių vardine tarinio dalimi), taip pat beasmenio veiksmažodžio ir padalyvio. Subjekto naudininkas sakinyje atlieka tiesioginio papildinio (subjekto papildinio) funkciją.

- T: I. *Jonui gėda ↔ Jonas gėdisi;*
sūnui džiaugsmas ↔ sūnus džiaugiasi;
broliui pavydas ↔ brolis pavydi;
- II. *Raganai pikta ↔ ragana pyksta;*
bobai baisu ↔ boba bijo;
Ramučiui įdomu ↔ Ramutis domisi.
- III. *Vaikams uždrausta maudytis ↔ vaikai negali maudytis;*
raganai negalima praeiti ↔ ragana negali praeiti.
- IV. *Pagailo karvutei Sigutės ↔ karvutė gailisi Sigutės;*
norisi lapytei medaus ↔ lapytė nori medaus;
rūpi motinai sūnus ↔ motina rūpinasi dėl sūnaus.

- V. *Ateinant nakčiai* ↔ *kai ateina naktis*;
pasibaigus šventėms ↔ *kai pasibaigė šventės*;
ateisiant vakarui ↔ *kai ateis vakaras*.

Naudininką valdantieji vardažodžiai, dalyviai, taip pat ir beasmeniai veiksmažodžiai dažniausiai nusako subjekto psichinę ar fizinę būseną. Kai kurie sakiniai su subjekto naudininku rodo būtinumą arba negalėjimą atlikti veiksmą, pvz.: *vaikui reikia maudytis*; *vaikams uždrausta maudytis*. Naudininkas kartu su jį valdančiu padalyviu sakinyje atlieka sudėtinės laiko aplinkybės funkciją (o atskirai paimtas – papildinio funkciją).

7. **Išvados.** Trumpai peržvelgus naudininko reikšmes ir funkcijas¹⁶, galima konstatuoti, kad dabartinėje lietuvių kalboje vyrauja sintaksinis naudininko tipas. Izoliuotas naudininkas, t.y. pašalintas iš pozicijos, nusako adresatą (kryptį). Plg.: *žiemai, nakynei, vaikui, faktams...*

7.1. Semantiniam linksnio tipui gali būti priskiriamas laiko naudininkas (*išvažiavo ilgam laikui, gavo kelialapį rugpiūčiui*), kuris turi, nors ir neryškų, objekto atspalvį (izoliuotas rodo adresatą). Taip pat ir naudininkai, reikią tiesioginį veiksmo tikslą (*jie gimė kovai ir laisvei*).

7.2. Nuosavybę ir netiesioginį veiksmo tikslą (objekto tikslą) nusakantys naudininkai priklauso semantiniam – sintaksiniam linksnio tipui. Iš vienos pusės, jie turi aiškų tikslo ar posesyvinį požymį, iš kitos, šie linksniai išryškėja kaip netiesioginiai objektai. Plg. *pavogė Jonui (kam?) arklį, ieško vietos (kam?) nakynei*.

7.3. Ypatinę padėtį užima netiesioginio objekto naudininkas, kuris yra daugiau sintaksinis, negu semantinis. Atsidūręs adnominalinėje pozicijoje, šis linksnis įgyja ir atributyvinį požymį. Plg. *mus lydės meilė tėvynei (kam? kokia?)*. Netiesioginio objekto naudininkas labiausiai paplitęs dabartinėje lietuvių kalboje.

7.4. Sintaksiniam linksniui priklauso tiesioginio objekto ir subjekto naudininkai. Šie linksniai neturi konkrečios semantinės reikšmės ir, automatiškai valdomi kitų žodžių, reiškia grynai sintaksinius santykius. Plg. *vyrai atkeršijo (kam?) priešui; neįjauku (kam?) ančiukui; gabus (kam?) matematikai*.

7.5. Kai kurie linksniai pasižymi dideliu informacijos neapibrėžtumu. Pvz. *Jonas sugriš vasarai*. Šiuo naudininku galima pasakyti konkretų laiką (*sugriš, kai ateis vasara*), jo trukmę (*sugriš visai vasarai*) ir netgi tikslą (*sugriš vasaroti*). Visi linksniai reikšmę įgyja tik konkrečioje pozicijoje (plg. *išvažiavo savaitei* || *praėjus savaitei*).

7.6. Didesniam apibendrinimui galima nustatyti dvi semantines-funkcines naudininko vartojimo sritis, kurios praktiškai nustelbia visas jo reikšmes:

¹⁶ Čia pažymėtos tik pačios svarbiausios naudininko pozicijos. Visų jų apžvelgti tokios apimies darbe praktiškai neįmanoma.

1. Veiksmo, būsenos ir požymio krypties (kai kurie laiko naudininkai, semantinis tikslo naudininkas, tiesioginis objekto ir subjekto naudininkai).

2. Objekto adresato (kai kurie laiko naudininkai, semantinis-sintaksinis tikslo naudininkas, posesyvinis ir netiesioginio objekto naudininkai).

Значения и функции дательного падежа в современном литовском языке

Резюме

В данной статье автор, применяя методы трансформационной грамматики, а также и другие методы структурной лингвистики, попытался проследить значения и функции дательного в современном литовском языке и уточнить классификацию этого падежа.

Исходя из того, что тип падежа зависит от степени силы управления, установлены три типа дательного падежа: семантический, семантико-синтаксический и синтаксический. В предложении они выполняют функции обстоятельства, обстоятельного или определительного дополнения, косвенного и прямого дополнения соответственно.

К семантическому типу относится дательный времени (*nutilo amžiams* „умолк на века“), а также дательный, выражающий прямую цель действия (*jie gimė kovai ir laisvei* „они родились для борьбы и свободы“), которые имеют, хотя и незначительный, оттенок объекта (изолированные указывают адресат). В предложении они выполняют функцию обстоятельства. Принадлежность и косвенную цель действия (цель объекта) указывающие дательные принадлежат к семантико-синтаксическому типу; в предложении они выполняют функцию определительного и обстоятельного дополнения. С одной стороны, они имеют выраженный признак притяжательности или цели, с другой, проявляют себя как косвенные объекты. Ср. *ravogė Jonui (kam? kieno?) arklį* „украли у Йонаса (у кого? чью?) лошадь“; *ieško vietos (kam? kuriam tikslui?) nakvynėi* „ищет место (кому? для чего?) для ночлега“. Особое место занимает дательный косвенного объекта, который более синтаксический, чем семантический (*sudavė priešui smūgį* „вразу нанесли удар“), и является самым распространенным среди дательных в литовском языке. В предложении он выполняет функцию косвенного дополнения. К синтаксическому, т.е. сильно управляемому, типу падежа относятся дательные прямого объекта и субъекта (*Jonas atstovauja (kam?) institutui* „Йонас представляет (что?) институт“; *gabus (kam?) matematikai* „способный (к чему?) к математике“; *pataloni (kam?) motinai* „неприятно (кому?) матери“), которые в предложении выполняют функцию прямого дополнения.

Все падежи приобретают значения в конкретной позиции (ср. *išvažiavo savaitei* „уехал на неделю“ || *praėjus savaitei* „когда прошла неделя“).

Абстрагируясь от всех значений литовского дательного, можно установить две семантико-функциональные сферы употребления этого падежа, а именно: 1) указывает направление действия, состояния и признака; 2) указывает адресат объекта.